

ABDULLAH TUKAY'IN TATARCA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Murat UZUN**

ÖZET

Tatar ismine Çin kaynakları, Orhun Abideleri ve Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk adlı eseri gibi muhtelif tarihi kaynaklarda rastlanmaktadır. Günümüzde bu etnonim Kazan ve Kırım Tatarları tarafından kullanılmakta ve bu toplulukların dilleri de Tatar Türkçesi olarak adlandırılmaktadır.

Kuzey-Doğu Türkçesinin Kıpçak koluna mensup olan Tatar Türkçesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında temelleri atılan bir değişim sürecine girmiştir. Bu sürecin devamında, XIX. yüzyılın son dönemlerinde Tatarlar için yeni bir edebiyat başlamış, XX. asrın başında değişimin boyutları eskiye nazaran çok daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır.

Tatar Türkçesi üzerindeki değişime etki eden ve bir anlamda modern Tatarcaya son şeklini veren önemli şahsiyetlerden biri şair, yazar ve bir düşünce adamı olan Abdullah Tukay'dır.

Kazan Tatarlarının millî şairi olan Tukay'ın yazı hayatı iki farklı dönemden oluşur. Tukay'ın edebî hayatını meydana getiren Cayık ve Kazan dönemlerinde kaleme aldığı şiirlerde kullandığı dil mahiyet itibarıyla birbirinden farklıdır. Onun şiirlerinde iki farklı dönemi temsil eden iki farklı dil anlayışı söz konusudur.

Edebî hayatının ilk dönemi olan 1905-1907 yılları arasındaki Cayık (Uralsk) döneminde İstanbul ağzının etkisinde kalan Tukay; 1907 yılında geldiği Kazan'daki edebî muhitin etkisi, Tatar milliyetçiliği vb. gibi değişik etkenlerle mahallî ağza yönelmiş, Şehabettin Mercani ile başlayan bu hareketi zirveye taşımış ve Tatar konuşma dilinin edebî dil haline gelmesinde etkili olmuştur. İncelenen şiirler üzerinde bunu açıkça görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Konuşma Dili, Tatar Dili, Abdullah Tukay, Değişim, Edebî Dil

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** TC Brüksel Büyükelçiliği Eğitim Müşavirliği, El-mek: resilemurat@hotmail.com

EFFICACY OF ABDULLAH TUKAY ON TATAR LANGUAGE

ABSTRACT

The word Tatarian is encountered in various historical sources such as Chinese sources, Orkhon Inscriptions, and Divanu Lugati't-Turk of Mahmud al Kashgari. Currently, this naming is used to define by the Kazan and Kirim Tatars and the language of these societies is called the Tatar Turkish.

Tatar Turkish, which is a member of Kipchak branch of the North-Eastern Turkish, has entered a transformation process which has foundations in the second half of the 18th century. Following the transformation process a new literature began for Tatars in the late periode of the 19th century. At the beginning of the 20th century, the dimensions of the transformation reached to an advanced level compared with those in the past.

One of the significant names who had influence in the evolution of the Tatarian language and formalized the language in the modern form is a poet, an author, and a philosopher, Abdullah Tukay.

The life of Tukay, who is the national poet of Kazan Tatars, consist of two eras. The languages Tukay used in his poems in the periods of Cayik and Kazan, which also constituted his literary life, are different from each other in terms of quality. Two different senses of language can be defined for his poems that would represents the two eras of his life.

Tukay, who was influenced by the Istanbul dialect during the years 1905-1907 -*Cayik (Uralsk) era*- which coincides first years of his literature life, arrived to Kazan in 1907 and leaned towards the local dialect with reasons such as the effect of the literary environment and Tatar nationalism. He carried this movement, which started with Shihabetdin Marjani, to its paramount and helped Tatar spoken language to be a literary language. This can evidently be seen in the poems considered.

Key Words: Spoken language, Tatar language, Abdullah Tukay, transformation, literary language

1. Tatarca

1.1. Tatar İsmi ve Tatar Kimliğinin Oluşumu

Tatar ismi ile ilgili olarak ilim âleminde pek çok farklı görüş öne sürülmüş olmasına rağmen bu ismin menşei hakkında tam ve kesin bir bilgi yoktur. Hakkında pek çok şey söylenen bu etnonimin, farklı amaçlar doğrultusunda farklı boyları adlandırmak için kullanıldığı bilinmektedir.

Günümüzde Tatar ismi coğrafî olarak Kazan ve Kırım merkez olmak üzere İdil-Ural Bölgesinde, bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Türk cumhuriyetlerinde ve Rusya'nın St. Petersburg ve Moskova şehirleri başta olmak üzere muhtelif şehirlerinde yaşayan bir Türk boyu için kullanılmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Türkçe kaynaklarda bu isimden ilk defa Orhun Abideleri'nden Kül Tigin Abidesi'nin güney yüzünde ve doğu yüzünde *Otuz-Tatarlar* şeklinde; Bilge Kağan Abidesi'nin doğu yüzünde ise hem *Otuz-Tatarlar* hem de *Tokuz Tatarlar* şeklinde söz edilir ve abidelerde toplam beş kez *Tatar* ismi geçer (Ergin 1994:2-8-12-34-48). Ayrıca Kaşgarlı Mahmud (2005:540) da Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde, Türkçe konuşan bir halk olarak Tatarlardan bahseder, ancak *Tatar* adının kökeni hakkında bilgi vermez.

Tatar isminin menşe itibariyle Moğolca bir kelime olduğu söylene de etimolojik olarak bu ispatlanabilmiş değildir. Çin kaynaklarında *Tatar* adına değişik tarihlerde *Ta-Ta* veya *Da-Da* şeklinde rastlanır (Caferoğlu 1988:73). *Tatar* kelimesine ilk olarak tarihî Çin kaynaklarında rastlandığını ve kimi âlimlerin onun Çince *ta-ta* (*da-da*) (*pis*, *pasaklı*) sözünden ortaya çıktığını düşündüğünü belirten Zekiyev (1998:307-308), *-ar/-er* ekinden hareketle, bu kelimenin başlangıçtan beri Türkçe bir etnonim olarak kullanıldığını belirterek *tat-ar*, *haz-ar*, *bolg-ar*, *balk-ar* vb. gibi örneklerle bu görüşünü destekler.

Tatar kelimesini, Rusların yüklediği olumsuz anlam sebebiyle, kendilerini sadece *Müslüman* olarak adlandıran İdil boyu Türkleri için ilk defa kullanıp edebiyata sokan kişiler Kazanlı meşhur tarihçi ve fikir adamı Şehabettin Mercanî ile yazar ve tercüman Kayyum Nasırî'dir (Battal 1996:168-169). Mercanî, *Tatar* halkının kendilerini sadece *Müslüman* olarak nitelendirmelerini eksik bulup millet olarak *Tatar* olduklarını dile getirerek bu görüşü ile dikkat çekici bir çıkış yapmıştır (Mercanî 1989:43-44). Mercanî ve Nasırî'den sonra, XIX. asrın sonlarında ve XX. asrın başlarında kalem oynatan Kazanlı muharrirlerin hemen hepsi Kazan Türkleri için *Tatar* ismini kullanmışlardır (Battal 1996:169). Zamanla benimsenen bu ad, Kırım ve Kazan Türkleri tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

1.2. Tatarların Genel Tarihi

Uzun bir tarihî geçmişe sahip olan Tatarların ataları VI. yüzyılın başında İdil-Ural boyunca göç eden Bulgar Türkleridir. Dolayısıyla şimdiki İdil-Ural Tatarları Suvar, Sibir, kısmen Hunlar ve İdil Bulgarları ile XII. yüzyılda Türkistan'dan bu bölgeye gelen Kıpçak Türklerinin torunlarıdır. Bulgar Türkleri VI. yüzyılda İdil-Ural Bölgesine yerleşmeye başlamış ve VII. yüzyılda bu bölge tamamen bir Türk yurdu hâline gelmiştir (Buran vd. 1999:162).

IX.-XII. yüzyıllarda Doğu Avrupa'nın en önemli ticaret merkezi olan Bulgar Devleti, 1220'lerde Moğolların bu bölgeyi istila etmesiyle yıkılmış ve daha sonra kurulan Altın Ordu Devleti'nin himayesine girmiştir. Altın Ordu Devleti'nin XIV. yüzyılın sonunda Timur'un ordularına yenilip dağılması ile birlikte bölgede Kazan, Kırım, Astrahan, Kasım, Sibir ve Nogay Hanlıkları kurulmuştur (Faõretdinov 1996:27-56).

1437'de kurulan Kazan Hanlığı, 2 Ekim 1552 tarihindeki Rus işgali neticesi yıkılmıştır (Faõretdinov 1996:253). Çarlık Rusya'sının ardından SSCB içinde 27 Mayıs 1920 tarihinde bugünkü sınırları ile Tataristan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur (Özkan 2002:207). 1920 tarihinde kurulmuş olan Tataristan Özerk Cumhuriyeti günümüzde de Rusya Federasyonu dahilinde yer alan yirmi bir özerk cumhuriyetten (http://www.turkey.mid.ru/hakk_t02.html, ET: 22.12.2012) biri olarak varlığını devam ettirmektedir.

1.3. Tatarcannın Türk Dilleri İçindeki Yeri

A.Samoyloviç, N.Poppe gibi bilim adamları Türk dillerini ikiye ayırıp ilk gruba R-dili olan Çuvaş dilini, ikinci gruba ise Z-dilleri olan diğer dilleri ve şiveleri koyarlar. Bununla birlikte pek çok âlim Tatarca ve Başkurtçayı Karay, Karaçay-Balkar, Kumuk; Nogay, Kazak, Karakalpak; Kırgız Türkçeleri ile birlikte Kıpçak Grubuna, yani Kuzey-Batı Grubuna dahil ederler (Hattori 1975:280). Ahmet Temir (1992:216) ise Tatarçayı Kuzey Türkçesi olarak adlandırdığı grubun şivelerinden biri olarak sayar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Tatarca, W.Radloff'un dört gruba ayırdığı Türk dilleri içinde Kırgız, İrtiş, Başkurt lehçesiyle birlikte Volga veya Kuzey lehçeleri içinde; Ramstedt'in tasnifinde ise Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay, Karaim ve Başkurt lehçeleriyle birlikte Batı Grubu içinde; Samoyloviç'in tasnifinde ise altı gruba ayrılan Türk lehçeleri içinde III. Grup, Tav Grubu (Kıpçak, Kuzeybatı) içinde gösterilmiştir (Akar 2006:42-46). R.R.Arat (1953:59-138), Türk Şivelerinin Tasnifi adlı makalesinde Türk lehçe ve şiveleri ile ilgili olarak yapılmış tasnifleri değerlendirip bunların eksik yönleri üzerinde durmuş ve ele aldığı tasnif çalışmalarının neşir tarihlerine göre incelendikleri vakit bunların büyük kısmının şive tasnifi olmaktan ziyade Türk kavimlerini coğrafi esaslara göre sıralama tecrübesi şeklinde olduklarının görüldüğünü ifade etmiştir.

Radloff'un tasnifine bakıldığı zaman Türk lehçelerinin ayırt edici fonetik ölçütlere göre gruplandırılmayıp coğrafi bir tasnif sonrası her grubun ses özelliklerinin belirtildiği görülür. Bundan dolayı, Radloff'un tasnifinde belirli bir gruba ait olduğu kabul edilen özellikler başka bir grubun özellikleri olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Radloff'un tasnifinin bir diğer eksikliği ise bu tasnifte Yakutça ve Çuvaşçaya yer verilmemiş olmasıdır. Arat (1953:125-126), Radloff'un ses hususiyetlerine göre yapmış olduğu tasnifi bütün kusurlarına rağmen önemli ve temel teşkil eden bir çalışma olarak değerlendirip Radloff'un ses hususiyetlerini tasnifi olmaktan ziyade tavsifi bir şekilde ele almış olmasının da Türk dilbilgisinin o zamanki durumu ile ilgili olduğunu belirtir. Arat (1953:138-139), kendi yaptığı tasnif çalışmasında Türkçeyi iki bölümden oluşan lehçe ve altı bölümden oluşan şive grupları şeklinde iki ana gruba bölmüş ve Türk şive grupları içinde Tatarca'yı üçüncü sırada, *tav*-Grubu (Şimal) içinde göstermiştir.

Dünya Türk dilbilimi çevreleri ve Hacettepe Üniversitesi ekolüne paralel hareket eden Talat Tekin, Ankara Üniversitesi tarafından benimsenen 'Türk lehçeleri' ve İstanbul Üniversitesi tarafından benimsenen Çuvaşça ile Yakutçanın lehçe, diğerlerinin ise şive olduğu şeklindeki görüşlere karşı çıkar (1978:173). Tekin, dilbiliminde bir konuşma türünün dil mi yoksa diyalekt mi olduğunu tespit için kullanılan dillik (linguistic) ölçütün karşılıklı anlaşılabilirlik olduğunu belirtir ve Tatarca da dahil neredeyse bütün Türk lehçelerini müstakil birer dil olarak kabul eder (1978:178). Talat Tekin (1990:5-18); Arat, Benzing, Menges, Poppe ve Doerfer'in tasniflerini değerlendirip sonuna da kendi tasnif denemesini koyduğu A New Classification of the Turkic Languages başlıklı tasnif çalışmasında ise Türkçeyi on iki farklı gruba ayırır. Bu tasnifte Tatarca X. Grup, tawlı Grubu içinde gösterilir.

1.4. Tatarcannın Tarihî Gelişimi

Türk yazı dilinin başlangıcı olarak Orhun Abideleri'ni kabul etmek mümkündür. Abidelerde görüldüğü üzere, boylar arasındaki farklılıklar henüz yazıya geçirilmemiştir. Günümüzde Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde kullanılmakta olan Türkiye Türkçesi, Tatar Türkçesi, Kazak Türkçesi vb. gibi yazı dillerinde abidelerdeki temel dil özelliklerini görmek mümkündür. Tatar Türkçesinin de diğer lehçeler gibi kelime ve cümle yapısı bakımından abidelerle paralellik gösterdiği muhakkaktır.

Tataristan'da, Rusya'nın muhtelif bölgelerinde, Özbekistan, Kazakistan ve Kafkasya cumhuriyetleri ile yabancı ülkelerde yaşayan Tatarların resmî ve edebî dili olan Tatarca (Kaydarov vd. 1999:174), XI-XII. yüzyıllar arasında Bulgar, XIV. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın ilk yarısına kadar Kıpçak, XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar İdil-Ural Bölgesi Türkîsi veya Çağatay Türkçesi ve XIX. yüzyıldan günümüze kadar mahallî Tatar ağızlarından gelişen Tatar Türkçesi yazı dili olmak üzere dört ana dönemden geçerek günümüze gelmiştir (Özkan 2002:211). Eski Tatar edebî dili XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmıştır. Bu dönemde ve XX. yüzyılın başında genel millî Tatar dili bütün şekilleri ile bir edebî dil olarak ortaya çıkmıştır (Ganiyev 1997:8).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Çarlık Rusya'sında çok ağır şartlar altında yaşayan Tatarlara, 1774'teki Pugaçev İsyanı sonrası II.Katerina tarafından dinî ve ekonomik bazı imtiyazlar tanınmıştır. XIX. asrın ikinci yarısında Rusya idaresi tarafından başlatılan asimilasyon siyasetine yeniden hedef olan Tatar Türklerinin aydınları bu baskılardan kurtulabilmenin yolunun eğitimde modernleşme ile olabileceğini düşünmüşler ve bu şekilde Ceditçilik Akımı başlamıştır. XIX. asrın ortalarında Tataristan'da başlayan ve 1905'e kadar süren bu akım dinde, eğitimde ve sosyal hayatta aydınlanmayı hedeflemiştir. Dinde yapılan bazı reformların edebiyatta da kendini göstermesiyle bu akım ortaya çıkmıştır (User 2006:318-319).

Tatar Türkleri, 1552'de başlayan Rus işgaline rağmen Altın Ordu devri yazı geleneğini Çağatay ve Osmanlı Türkçesinin de etkileriyle XIX. yüzyıla kadar taşımışlar ve bu devirlerde klasikleşmiş Arap yazı sistemi ile eserler vermişlerdir. Tatar Türkçesi ile ilk kitap 1778 yılında Moskova'da basılmış, daha sonraki dönemlerde Çarlık tarafından verilen izin çerçevesinde dinî içerikli kitaplar, gramer kitapları ve benzeri gibi kitaplar basılmaya devam etmiştir. Kazan'da 1800 yılında bir matbaa ve 1804 yılında da bir üniversite açıldıktan sonra kitap basım faaliyetleri daha da artmıştır. Bu arada, Çarlık döneminde başlayan reform hareketleri daha sonra da devam etmiş, Arap alfabesinin yetersizliği üzerinde durulmuş ve bu alfabede düzeltmeler yapılmıştır. Dokuzuncu yüzyıldan başlayarak 1927 yılına kadar Arap alfabesini kullanan ve iki kez bu alfabe üzerinde reform yapan Tatarlar, 1927 yılında Latin alfabesine geçmişler, ancak bu dönem çok kısa sürmüştür. Buna rağmen Latin alfabesi üzerinde de bir kez reform yapılmıştır. Sadece on iki yıl (1927-1939) gibi kısa bir müddet Latin alfabesini kullanan Tatarlar, Sovyet idaresince 5 Mayıs 1939 tarihinde çok hızlı bir biçimde Kiril alfabesine geçirilmişlerdir. Kiril temelli Tatar alfabesinin yetersizliği ile ilgili tartışmalar olmakla birlikte bu alfabe kabul edildiği tarihten günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramadan kullanılagelmiştir. Sovyet sonrası dönemde tekrar Latin alfabesine geçme düşüncesi ortaya çıkmış, Eylül 2001 tarihinden itibaren Tataristan'da Latin alfabesi kabul edilmiş ve bu alfabe ile bazı eserler de verilmiş olmakla birlikte 15 Kasım 2002 tarihinde Rusya parlamentosunun alt kanadı Duma tarafından federasyonu oluşturan cumhuriyetlerde Kiril alfabesini kullanma mecburiyeti getiren yasa onaylanmıştır (User 2006:318-335).

XVI. yüzyıldan itibaren Türk topluluklarını egemenliği altına almaya başlayan Ruslar sistemli bir biçimde bu toplulukları Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çalışmalarına da başlamışlardır. Halkın etnik, doğal, evrim halinde ve her şeyden önce dili ile tanımlanan bir bütün olduğu şeklinde bir yaklaşım XIX. yüzyılda Çarlık döneminde ortaya çıkmıştır. Bundan hareketle ilk adım, Ortodoksluğa döndürülen Tatarların dil ve kültürlerinin tanınması ve onlar için Kiril temelli bir alfabe geliştirilmesi olmuştur. Bu çalışmalarla birlikte Tatar 'ulus'u tanınmıştır (Roy 2005:92). Tatarların bir ulus olarak tanınmaları, bir anlamda 'uluslaştırılmaları', SSCB'nin hakimiyeti altındaki geniş Türk topluluklarını küçük parçalara bölerek daha kolay yönetebilme anlayışının bir sonucudur. Ruslaştırma ve Ortodoksluğa maksatlı bu yaklaşımın en önemli temsilcisi N.İ.İlminski (1822-1891)'dir. Kitlelerin Ortodoksluğa döndürülmesini hararetli bir şekilde savunan İlminski, bu işin ulusal dil ve kültürlere dayanılarak gerçekleştirilmesini istemiştir. Kendi döneminde önemli çalışmalar yapan İlminski'nin fikirleri daha sonraki dönemlerde ve Sovyet döneminde de uygulanmaya devam edilmiştir. Bu uygulamalarda amaç, hedef kitlenin dilini kullanarak onları ideolojik açıdan daha iyi Ruslaştırmak ve Ortodoksluğa ulaştırmaktır. Bu çalışmalar, Sovyetleştirmede olduğu gibi, nihai amacı olan ideolojik kaynaşmaya ulaşamamış, ancak yeni etnik kimliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Roy 2005:92). Yerel değerleri ön plana çıkaran, ancak zihinlerinde hiçbir şekilde Ruslaşma veya Hristiyanlaşma düşüncesi olmayan Tatar Abdülkayyum Nasırî ve Kazak İbray Altınsari gibi Müslüman entelektüeller de Ruslar tarafından desteklenmiştir. Nasırî, daha sonraki Sovyet döneminde propaganda maksatlı olarak kullanılıp Tatar kimliğinin kurucusu olarak tanıtılmış, Türklerin birliğini savunan Gaspıralı İsmail'in karşısına konulup Panislamizm ve Pantürkizm muhalifi olarak tanıtılmıştır (Roy 2005:93).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Kendi gayeleri doğrultusunda yerel dilleri destekleyen ve bunların eğitim dili olarak yasal hale getirilmeleri için çalışan İlminski, bu dillerin kullanılması için çaba sarf etmiş, öte taraftan da o dönemde kullanılan aracı dilleri kırmak, onların yerine Rusçayı ikame etmek gayesi ile çalışmalarına devam etmiştir. Mesela Tatarca ulusal dil olarak desteklenmiş, aracı dil olarak ise kösteklenmiştir. Tatarca, planlı bir biçimde Tataristan'da kurumsallaştırılırken Kazakistan'da yasaklanmıştır (Roy 2005:93). Bu uygulamaların nihai gayesi Türk boyları arasında ortak bir dilin varlığını ve bu doğrultuda yapılabilecek çalışmaları engellemek -ortak Türkçe fikrini savunan İsmail Gaspıralı'ya karşı Rus idaresi tarafından takınılan tavır misalinde olduğu gibi-, her boy için Kiril temelli farklı bir alfabe geliştirerek o boyların aslında müstakil birer millet oldukları fikrini şuuraltlarına yerleştirmek, evvela Türk boyları arasındaki ilişkiyi bitirip sonra da onları Ruslaştırmak ve Ortodokslaştırmaktır.

Günümüz Tatarcasının temelini teşkil eden Tatar yazı dilinin yaygınlık kazanması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tatar kentsoylu sınıfının oluşumu yıllarına denk gelir. Bu dönemde kimi Tatar aydınları tarafından konuşma dilini yazı diline yaklaştırmanın yolları aranmıştır. Halk dilinin, Kıpçak dili özellikleri ile işlenip zenginleştirilmesi yoluyla eski edebiyat dili olan Çağatayca canlandırılmış, bunun neticesinde yeni bir edebiyat dili olan Kazan Tatarcası ortaya çıkmış ve her dalda önemli ürünler vermiştir (Ganiyev 1997:516).

Fatma Özkan (1996:1044-1056)'a göre, Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusya döneminde de bilinçli bir biçimde desteklenen bu uygulamanın neticesinde mikrokavmiyetçilik şuurunun uyanması sonucu, Türk dünyasında günümüze kadar süregelen parçalanmışlığın temeli atılmıştır. Tatar Türkçesinin, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar süren bütün Türkistan Türklüğünün dili olan ortak Türkçeden uzaklaşması, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın başındaki romantizm akımından etkilenmesine ve pek çok Tatar aydınının da gördükleri eğitimin etkisi ile *uram télé* (*sokak/konuşma dili*) diye adlandırılan Tatarca ile yazmayı vatanseverlik saymalarına bağlanabilir.

2. Abdullah Tukay

2.1. Abdullah Tukay'ın Hayatı

Tatarların millî şairi Abdullah Tukay (Abdullah Mehemmet Arif oğlu Tukayef) 26 Nisan 1886'da Kazan bölgesi Menger ili Kuşlavıç köyünde (şimdiki Tataristan Cumhuriyeti Arca bölgesi) doğmuştur. Küçük yaşta yetim kaldığı için evlatlık verildiği aileler ve akrabaları arasında elden ele ve ilden ilden dolaşan Tukay'ın çocukluğu Sansa, Üçili, Kırıl köylerinde geçmiş; ilköğrenimini Kırıl köyü medresesinde almıştır (Yüziyev vd. 2001:66).

Evlatlık olarak değişik ailelere verilen Tukay, 1895 yılında Cayık'taki eniştesi Ali Asgar Osmanoğlu'nun evine yerleşmiş ve tahsili ile bizzat ilgilenen Ali Asgar Efendi tarafından üç yıl süreli bir Rus mektebine yazdırılmıştır. Cayık'ta yaşlı bir hocadan da dersler alan Tukay, aynı dönemde Buhara usûlü eğitim veren Mutiullah Medresesine de devam etmiş ve on bir yıllık medrese öğrenimi boyunca Arapça, sarf, nahiv, terkip, fıkıh, tefsir ve mantık dersleri almıştır. Bu devirde Tukay ilk olarak Bakırganî ve Muhammediye gibi Kuzey ve Orta Asya Türkleri arasında yaygın olarak bilinen anonim dinî-tasavvufî eserleri okumuş, üslûp ve şiir tekniği açısından bu eserlerden istifade etmiştir. Daha medrese talebesi iken ilk şiir denemelerini yazmış ve yazarak kendini geliştirmeye başlamıştır. Tukay, medrese öğrenimi esnasında Şark-ı Rus, Tercüman gibi gazetelere ilaveten İstanbul ve Arap gazetelerini de takip etmiştir. 1902 yılında Tukay, kendisine ciddi anlamda tesir eden Mutiullah Hoca'nın oğlu Mehmet Kâmil Efendi ve İstanbul'dan gelip medreseye kaydolun Abdülveli adlı bir talebe ile tanışmıştır. İleri görüşlü bir kişi olan Mehmet Kâmil Efendi ile dostluğunu ilerletmiş, onun evindeki sohbetlere de katılarak söylediği Arapça ve Türkçe şarkıları zevkle dinlemiştir. Tukay'ın medresede dostluk kurduğu Abdülveli isimli İstanbullu bir talebe burada bir yıl kalmış ve bu süre zarfında Tukay'a İstanbul Türkçesi ile

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Osmanlı edebiyatını sevdirmiştir. Tukay daha sonra Mehmet Kâmil Efendi'nin çıkardığı gazetelerde çalışmış ve ilk şiirlerini de bu dönemde vermiştir.

Medrese öğreniminin yanında, Cayık'ta yaşadığı dönemde sosyal faaliyetlere de iştirak eden Tukay, meşhur Rus şair ve yazarları adına düzenlenen gecelere de katılmıştır. 1906 yılında medreseden ayrılan Tukay, 1905 ihtilalinin getirdiği serbestiyet ortamında siyasî faaliyetlerde de boy göstermiştir. Medreseden ayrılarak eski hayat tarzına fikren tavır alan Tukay, bu devirde güçlenmekte olan sol partilerin ve devrimci işçilerin faaliyetlerinde de aktif olarak rol almaya başlamıştır (Özkan 1994:19-28).

Tukay, 1895 yılında geldiği ve edebî hayatının 1905-1907 yılları arasına tekabül eden birinci dönemini de geçirdiği Cayık (Uralsk) şehriden 1907 yılının güzünde Kazan'a dönmüş, o zamanki edebî-medenî muhitin merkezi olan Kazan'da olgunlaşmıştır. A. Kemal ile birlikte Yeşin (Şimşek), Yalt-Yult dergilerini çıkaran Tukay, El-Islah gazetesinde sık sık yazmıştır (Yüziyev vd. 2001:66).

Fikrî planda eski ile arasına mesafe koyan, medreseden ayrılıp devrin aktif ve etkili sol hareketlerine yakın bir duruş sergileyen, ihtilaleci gruplar ve devrimci işçilerle hareket eden, daha Cayık'ta iken yazdığı şiirlerle Kazan'daki edebiyat çevrelerinin de dikkatini çekmeye başlayan Tukay, Kazan'a geldikten sonra da Kazan Türkleri arasındaki batıl inançları, köhnemiş zihniyet ve kurumları, softa din adamlarını eleştiren yazılar ve şiirler kaleme almıştır. Fikrî ve edebî yazılarının ve şiirlerinin yanı sıra tenkit maksadı ile yazdıkları da onun Kazan'daki şöhretini arttırmıştır. Yirmi yedi yıllık kısacık hayatına külliyat mesabesinde eserler sığdıran Tukay, 15 Nisan 1913 günü saat 20.15'te Kilyaçkin (Kileçkin) Hastanesinde tüberküloz hastalığından vefat etmiştir (Özkan 1994:29-36).

Tukay'ın hayatına bakıldığı vakit görülen şey onun kendi içinde de çatışmalar yaşadığı şeklindedir. On bir yıllık medrese hayatı, aynı dönemde Rus dilinde eğitim veren bir okulda aldığı eğitim, özel hayatında yaşadığı büyük zorluklar ve 1905 ihtilalinin getirdiği ortam, sosyalist hareketin güçlenmesi, bölgesel milliyetçilik hareketlerinin geniş alanlara yayılması gibi durumlar onu derinden etkilemiş ve bu hususlar onun kullandığı dil ile vücuda getirdiği edebî eserlere doğrudan tesir etmiştir.

2.2. Abdullah Tukay'ın Edebî Kişiliği

Çok kısa bir ömür süren Tukay, ardında zengin bir edebî miras bırakmıştır. İki cilt tutarındaki şiirlerinin yanı sıra siyasî makale ve fıkralar da kaleme almış, değişik gazete ve dergilerde müstear isimlerle de yazmıştır. Tukay'ın bu büyük icadî mirasının merkezinde, hiç şüphesiz, onun eserlerinin en önemlileri olan şiirleri yer almaktadır (Öisamov 2012:81). Şiirlerinde milliyetçilik, vatan, millet, hürriyet ve aşk gibi konuları işleyen Tukay'ın şi'riyatına annesinin ölümü, Tatarların millî menfaatleri, yaşadığı zamanın zorlukları, kendi facialı yazgısı gibi hususlar da tesir etmiştir (Şamsutova 2010:172). Muhafazakârlara, mutaassıp ve cahil din adamlarına ve zenginlere karşı olan Tukay, siyasî görüş ve düşüncelerini şiirlerine yansıtmaktan kaçınmamıştır. Şiir tekniğinde, özellikle vezin ve şekilde, geleneğe bağlı kalan Tukay, taklitçi olma durumuna düşmemiştir. Halk şiirinden, mitolojisinden ve atasözlerinden yararlanan Tukay, şiirlerini millî kaynaklarla beslemekle yetinmemiş; insan ruhunu derinlemesine ele alabilmek için Puşkin, Lermontov, Tolstoy; Shakespeare, Goethe, Schiller gibi dünya çapında isimlerin eserlerinden kuvvet alıp onların ustalıklarından da istifade etmiştir (Özkan 1996:1047).

Dünyaya bir Tatar gözü ile bakan Tukay, dünyanın gidişatını ve dünyadaki problemleri bir Tatar olarak kendi yüreğinde hisseder. Bundan dolayı onun memleket, anadili, ata-ana, aşk ve vatan konulu eserleri de millî bir özellik taşır ve bunlar, Tatar dünyasının tabii ve zaruri bir parçası kabul edilir (Minñégulov 2011:99). Tatar halkına hizmet gayesi ile yazan Tukay, modern usullerle yapılan eğitime önem vermiş, bunun için çocuklara dönük şiirler yazmış, pedagojiyle ilgili

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

makaleler de kaleme almıştır. Başlangıçta ümmetçilik temelinde gelişen millet ve milliyet anlayışı daha sonra Tatarcılığa yönelmiş ve bu doğrultuda da İsmail Gaspıralı gibi Türkçü aydınları Tatarlara ihanetle suçlamıştır (Özkan 1997:22-23). 1906 yılında kaleme aldığı *Tercümanın Kazibé* (*Tercüman'ın Yalanı*), *Yene Tercümanga* (*Yine Tercüman'a*) ve *Tercümanın Tatarlarga Galakasé* (*Tercüman'ın Tatarlar ile Alakası*) adlı makalelerinde Tukay, bu gazeteyi ve yazarını değişik yönlerden eleştirmiş, zenginlerin ve mollaların hizmetkârlığı ile ve onlara yaltaklanmakla suçlamış; vaktiyle Tercüman'ın meydanda yalnız koşan bir at gibi olduğunu, dolayısı ile de sırf onu okuduklarını, başka gazeteler ile mukayese etme imkânı bulamadıkları için de değerli saydıklarını belirtmiş ve artık Tañ Yıldızı (Tan Yıldızı), Vakıt (Vakit), Fikér (Fikir) gibi daha iyi gazetelerin varlığı sayesinde Tercüman'ın geriliğini anlamış olduklarını öne sürmüştü; fikrî yönden de geri bulunduğunu söylediği bu gazetenin Tatarlar ile bir alakasının olmadığını yazmıştır (<http://gabduallatukay.ru>, ET 25.03.2013). Onun Tercüman'a ve İsmail Gaspıralı'ya karşı bu kadar sert ifadeler kullanmış olmasında Gaspıralı ile aralarındaki fikrî farklılıkların yanında meslekî rekabet hissini de etkili olma ihtimali söz konusudur.

Tatar ağzına dayalı yazı dilinin işlenerek gelişmesinde, XX. yüzyıl Tatar şiirinin önemli ismi Tukay'ın etkisi büyüktür (Özkan 1996:1051). Başlangıçta Çağatay Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında bocalayan Tukay, zamanla bu etkiden sıyrılmış ve Tatar halkının konuştuğu dili esas alarak eserler vermeye başlamıştır. Tatarların esaretinden yola çıkarak hürriyet temini ele alan Tukay, zamanla ilk şiirlerindeki Osmanlıca unsurların varlığını da *fikir plânındaki esaret* saymaya başlamıştır. Daha sonra *çın Tatarça* (*gerçek Tatarca*) ile yazan şair, kendince dil alanında da hürriyeti seçmiştir (Özkan 1997:24). Bu seçimde elbette yaşadığı devrin, kendi fikir hayatındaki değişikliklerin, aldığı eğitimin, Rusya'daki siyasî hayatın ve etkilendiği edebî şahsiyetlerin de tesiri vardır.

Abdullah Tukay'ın dil konusunda mahallî ağza yönelmesindeki önemli etkenlerden biri, onun, içinden çıktığı ve iyi tanıdığı halkı ile olan derin münasebetidir. Buhara usûlü eğitim veren bir medresede öğrenim görmüş olmasına rağmen Ceditçi hareketin Tukay üzerindeki etkisi, öğrenim gördüğü medreseden ayrılarak bir anlamda eski dünyası ile arasına mesafe koyması ve yönünü o dönemdeki yenilikçi sol/sosyalist kesime çevirmesi, medrese öğrenimi esnasında devam ettiği Rus okulunda gördüğü üç yıllık öğrenim, o dönemde Avrupa'da gelişen ve Rusya'da da etkisini gösteren milliyetçilik anlayışı gibi hususlar Tukay'ın mahallî dile yönelmesinde etkili olmuştur. Tukay'ın gittiği yolu açan Kayyum Nasırî'de olduğu gibi, kendi hakimiyetleri altındaki Türk boylarını ayrı ve küçük birer ulus haline dönüştürerek kolay yönetilebilir unsurlar haline getirme düşüncesi ile hareket eden ve bu mülahaza ile mahallî ağızları yavaş yavaş müstakil birer yazı diline dönüştürme düşüncesinde olan, bu istikamette Kazan Tatarcasını da ayrı bir yazı dili yapmak için çabalayan Rusların da Tukay üzerinde dolaylı bir etkisinin olduğundan söz etmek mümkündür.

Dış etkilere açık da olsa, 1552'den beri işgal altında olan ülkesinin ve milletinin çektiği acıları, maruz kaldığı baskıları bilen ve yaşayan Tukay, milletini seven bir aydın olarak kalem oynatmaya başlamış, kalemini ve sanatını idealinin emrine vermiştir. *Üz-Üzême* (*Kendi Kendime*) başlıklı şiirinde;

Küñél bérlen söyem beötén tatarınıñ,
Kürérge canlılık vaktın tatarınıñ.
Tatar beöté öçén min can atarmin:
Tatar bit min, üzém de çın tatarmin (Tukay 1996:30).

*Gönülden severim bahtını Tatar'ın
Görmek için canlılık vaktini Tatar'ın.*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013*

*Tatar bahtı için ben can atarım:
Tatar'ım ben, özüm de saf Tatar'ım.*

diyerek Tatarlar ile ilgili dünya görüşünü en açık şekliyle ortaya koymuştur.

Tukay'ın 1913'te ölümünden sonra bir yazı kaleme alan M.Fuat Köprülü (1997:172), *Muhammediye, Envarü'l-aşıkîn* gibi eserlerin tesiri ile yazı dilinde Osmanlı lehçesine yakın duran ve sanat kaygısı taşımayıp yalnız amelî fayda gayesi ile yazan Tukay'ın, yavaş yavaş halkının kullandığı dile yönelip dilindeki Arabî ve Farişî kelimeleri attığını ve böylece daha geniş bir halk kitlesine hitap etmeye başladığını belirtir, şiirlerinde aruz veznini kullanmış olmasını ise eleştirir.

Yirmi yedi yaşında, yedi sekiz yıllık şairken ölen Tukay'ın şiirleri Kırım Tatar, Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt, Uygur ve Çuvaş Türkçelerine aktarılmış; ayrıca Rus diline de tercüme edilmiştir. *Par At* adlı şiiri İngilizceye de tercüme edilmiş (Özkan 1997:22) olan Tukay'ın Tatar milletinin hayatında çok özel bir yeri vardır. Süyüm-Bike Minaresi (Han Mescidi) nasıl Kazanlıların istiklâl sembolü ise, Tukay da Tatar milletinin edebî sembolüdür (Akidil 1998:395).

2.3. Abdullah Tukay'ın Edebi Dönemleri

2.3.1. İlk Dönem: Cayık Dönemi (1905-1907)

Tukay'ın ilk dönem şiirlerinden biri olan *Derdémend DegélmİYém* adlı şiir incelendiğinde bu şiir üzerinde hem kelime hem de dilbilgisi yönünden Osmanlıcanın etkili olduğu görülür.

*Derdémend mes'ül ulırmı? Möbtelayım, neyleyim?
Cismé canımla beraber bér belayım, neyleyim?*

*Dertli mesul olur mu? Müptelâyım, neyleyim?
Cismim ve canımla beraber bir belâyım, neyleyim?*

*Neyleyim, aslım, esasım derde itméş ibtina?
Ta ezelden derdé şeüka möbtenayım, neyleyim?*

*Neyleyim, aslım, esâsım dertle kurulmuş,
Ta ezelden, dertle, şevkle yaratılmışım, neyleyim?*

*Teñré gıyşkında şehadet itseler der Gerbela
Ben şehidém der meðebbet, ger belayım, neyleyim?" (Öisamova 1997:254-255).*

*Kerbela'da Allah aşkı yolunda şehit olsalar
Ben de muhabbet yolunun şehidiyim, neyleyim?*

Burada kullanılan dil hem kelime hem de dilbilgisi yönü ile Tatarcadan çok Osmanlı Türkçesine yakındır. Şiirde görüldüğü gibi Tukay henüz mahallî ağza yönelmemiş olup devrin müşterek edebî dili ile yazma safhasındadır.

1905 yılında Tukay tarafından kaleme alınan *Şıgır'* ("Şimal' Yaktan...") adlı şiire bakacak olursak;

...

*Ne deület millete, ne beòt ve talig'
Bu köz tönyaktan uldı şemés talig'.*

*Millete pek çok zenginlik, baht, aydınlık gelecek,
Çünkü bu yıl güz vakti güneş kuzeyden doğdu.*

*Eger itse idé İslam tecessém,
Bakıb bu "Nur"a iderdé tebessém*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013*

(http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=2115&Itemid=177, ET: 30.03.2013).

*Eğer bütün Müslümanlar yekvücut olabilselerdi
Bu "Nur"a bakıp tebessüm ederlerdi.*

Ele alınan ilk mısradaki "millete" ifadesindeki yönelme hali eki "-e" şeklindedir ve bu ek devrin ortak Türkçesinin etkisi ile kullanılmıştır. Lakin zamanla mahallî ağza yönelen Tukay'ın şiirlerinde ve yazılarında bu ekin değiştiği ve Kazan Tatarcasındaki şekli olan "-ga, -ge/-ka, -ke" şekillerine döndüğü ve yerini onlara bıraktığı görülmektedir.

İkinci sıradaki beyitte yer alan "bak-" fiili de Tatarcaya ait olmayıp müşterek dilin etkisiyle kullanılan bir kelimedir. Zamanla bu fiilin yerini mahallî ağızdaki "karau" fiilinin aldığı görülür.

Tukay'ın 1906 tarihinde yazdığı *Millete* başlıklı şiiri ele alınıp incelendiğinde;

...

Beðtiyarım – bendeñi ger itseler nisbet seña;
Gacizane şağıyréñ ulmakga vardır niyetém.

*Bahtiyarım, ger bendeni nispet etseler sana;
Acizane şairin olmaya vardır niyetim.*

Lefzı "milli"yi sever kal'bém beném, bilmem, neden?
Eyle "milli", milletém, beðşeyle memnüniyetém.

*Lafz-ı milliyi sever kalbim benim, bilmem, neden?
Beni milli eyle, milletim, bana şadlık bahşet.*

...

Eyledém garzı meðebbet ben seña, i milletém;
Dust kürérséñ sen beni de – var buña emniyetém.

(http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=2229&Itemid=177, ET: 30.03.2013).

*Arz-ı muhabbet eyledim ben sana ey milletim;
İnanıyorum ki sen de beni dost görürsün.*

Bu şiirin dilinin de devrin Tatar Türkçesi olduğunu söylemek güçtür. Osmanlı Türkçesinin etkisi neticesi görülen "b>v: bar>var" değişimi zaman içinde tersine dönmüş ve Tukay da kelimenin Kuzey Türkçesindeki "bar" şeklini kullanmaya başlamıştır. Ele alınan ikinci beyitte geçen "lefzı milli" ve son beyitteki "garzı muhabbet" gibi Arapça terkipleri kullanmayı da zamanla terk eden Tukay mahallî ağza yönelmiş ve kendince dilde sadeleşme yoluna gitmiştir. Son beyitte geçen ve Osmanlı Türkçesinin Tukay'ın ilk dönem eserlerindeki etkisini gösteren "ben, sen, beni, seña" gibi şahıs zamirleri ve bunların ekli şekilleri de değişime uğramışlardır.

Tukay'ın 1910 tarihli *Fatıyma bélen Sandugaç (Fatma ile Bülbül)* adlı şiirinden alınan;

Ni öçén sin sayramıysıñ Sandugaç? *Ne için ötmüyorsun sen ey bülbül?*
Şat bula miném küñlém sin sayragaç. *Sen şakıdıkça oluyor gönlüm mesrûr.*

(http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=2993&Itemid=177, ET: 30.03.2013) ifadelerinde görüldüğü gibi Tukay'ın ikinci dönem şiirlerinde değişime uğramışlar ve yerlerini "min, sin, miña, siña" gibi Tatarca şekillerine bırakmışlardır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

1905-1907 yılları arasında Cayık (Uralsk) şehrinde yaşadığı dönemde kullandığı Osmanlıca'nın tesiri altındaki bu dil, Tukay'ın şiir hayatının birinci dönemini temsil eder. Tukay için esas belirleyici olan dönem ise mahallî ağza yönelip saf bir Tatarca ile şiirler ve yazılar kaleme almaya başladığı 1907 yılından 15 Nisan 1913 tarihindeki ölümüne kadarki süreyi kapsayan Kazan dönemidir. Tukay, edebî hayatının ikinci döneminde yönünü değiştirip mahallî dilden yana taraf olmuşsa da eski dile ait özellikleri bu dönemde yazdığı eserlerden tamamiyle atabilmiş değildir.

2.3.2. İkinci Dönem: Kazan Dönemi (1907-1913)

Tukay ve selefleri tarafından mahallî ağızların edebî dil yapılması yolundaki çalışmalarından önce, XIX. asrın ortalarına kadar Türkistan coğrafyasının hemen her tarafında, Batı ve Doğu Türkistan'da, Kazak ve Kazan ülkelerinin hemen hepsinde kullanılan ortak dil Çağatay dili olmuştur. Fakat on sekiz ve on dokuzuncu asırlarda Türkistan Ruslar tarafından istila edildikten sonra durum değişmiş ve umumî edebî dilin yerini kabile lehçeleri almaya başlamıştır (Togan 1981:486-487). Elbette bu değişimde Ruslar kendi aleyhlerine olan durumu değiştirmek için yollar arayıp çalışmalar yapmışlar ve etkin bir rol oynamışlardır. Mesela İsmail Gaspıralı'nın dilde birlik gayesini gören İlminski, yüksek savcı K.P.Pobedobçev'e yolladığı bir mektupta Gaspıralı İsmail Bey'in kendi yayın organlarıyla Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak istediğini ifade etmiş, Kazan'daki Türkçe gazetelerin ve ders kitaplarının sayısının her geçen gün artmakta olduğunu, bunların muhteviyatının Avrupaî, dillerinin ise Osmalıca olduğunu belirtmiştir (Devlet 1988:47). İlminski, 25 Mayıs 1876 tarihinde, 'çeşitli işaretlerle harekelenmiş Rus alfabesinin Müslüman Türklerin kullandığı ayrı lehçelere uygulanmasını, müşterek bir Türk-Tatar dili yerine, her bir boy için boy şivesinin ana dil olarak kabul ettirilmesi' teklifini ortaya atmıştır (Saray 1987:28). Tatar ve Kazak aydınlarına tesir eden İlminski, onlara da kendi şivelerinde gramerler, alfabeler ve eserler yazdırtmıştır (Togan 1981:490). Bu da İlminski'nin ve Rusların Türk diline ve Türk lehçelerine kendi zaviyelerinden bakışlarının farklı bir tarzda olduğunu, umum Türk dilinin Türk halkları tarafından müştereken kullanılması yerine bu toplulukların Rusya'nın menfaatleri uyarınca yeniden şekillendirilmeleri gerektiği şeklindeki görüşü ve bu doğrultuda çalışmalar yapıldığını, Rus hakimiyetindeki Türk toplulukları arasındaki mahallîleşme cereyanlarının da kendi menfaatleri doğrultusunda Ruslar tarafından kullanılmış olduğunu göstermektedir. Hakimiyetleri altındaki Türkleri tam anlamı ile asimile edemeseler bile daha kolay idare edilebilir küçük gruplar haline getirmek isteyen Ruslar ve bu istikamette çalışmalar yapan Nikolay İlminski, ortak Türkçe fikrini savunan ve bu amaçla çalışıp eserler yazan İsmail Gaspıralı gibi aydınları kendi gayeleri için birer mani olarak görmüşlerdir.

Tatar Türkleri için yeni bir yazı dili üretmek ve konuşma dilini yazı dili hâline getirmek gayesi ile çalışmalar yapan ilk kişi Kayyum Nasırî olmuştur (Özkan 2002:214). Kazan-Tatar edebiyatını vücuda getiren ve Tatarlık fikrini nazarı surette ilerleten Nasırî, Kazan Ortodoks papaz mektebinde uzun seneler Tatarca muallimi olarak çalışmıştır (Togan 1981:490). Nasırî, Tatarca-Rusça, Rusça-Tatarca Sözlük, Tatarcanın Grameri gibi eserler vermiş, edebî eserlerini de Tatar Türkçesi ile kaleme almıştır. Tatarcanın diğer dillerden geri olmadığı fikrini savunmuş, "Tatarca" diye adlandırdığı Kazan Türkçesinin günlük konuşma diline yakın şekli ile muhtelif sahalarda kitaplar yazmıştır (Özkan 1994:14-16). Bu çalışmalar kendisinden sonra gelecek kişiler ve bilhassa Abdullah Tukay tarafından çok daha ileri seviyelere taşınacak olsa da Kazan'da modern edebiyat ve sade Türkçe devri K.Nasırî ile başlamıştır (Taymas 1966:133). Nasırî'nin başlattığı bu akımı tam anlamı ile hayata geçiren kişi ise edebî hayatının ikinci döneminde bu istikamete yönelen Tukay olmuştur.

Tukay, sözlü edebiyatın millet hayatındaki yerini ve etkisini gören şairlerden biridir. Hayatının ilk yıllarında yaşadığı sıkıntılar sebebiyle evlatlık olarak verilip gittiği ve zaruretler içindeki yaşantılarını gördüğü Tatar köyleri ve köylüleri, halkını ve halkının hayat tarzını yakından tanımada ona yardımcı olmuştur. Bu tecrübeler de ileride onun hem dünyaya bakışına hem de

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

sanatına etki etmiştir. Tukay, yaşadığı tüm zorluklara ve çok erken yaşta vefat etmiş olmasına rağmen çağdaş Tatar edebiyatının meydana gelmesine katkıda bulunan çok önemli eserler vermiş ve Modern Tatar Edebiyatının en önemli temsilcisi olmuştur (Özkan 1992:30-31).

1907 senesinde Kazan'a gelen Tukay, Tatarcanın içindeki Arapça, Farsça ve Osmanlıca kelimelerle gramer kurallarını yavaş yavaş ayıklayıp onların yerine halkın konuşma dilindeki kelimeleri kullanmaya başlamıştır. Tukay, edebî hayatının ilk dönemlerinde yazdığı şiirlerin aksine, Kazan döneminde yazdığı şiirlerde mahallî diyalekte ait unsurların ağırlıkta olduğu bir Tatarca kullanmıştır. Bu dönemde kaleme aldığı *Añ (İdrak)* adlı şiiri ele alırsak:

Béz bişénçé yılını bér könné uyandık tañ bélen,
İşke deg'vet itté bézné kémdér izgé nam bélen.

*Biz beşinci yılda bir gün uyandık tan ile,
İşe davet etti birisi bizi iyi nam ile.*

...

Bulsa da ul çakta bézde kérséz iman, saf küñél,
Küz haman buldı irénlé, yöz de saf hem pak tügél.

*Olsa da o zaman bizde temiz iman, saf gönül,
Gözler çapaklandı, yüzler ise saf ve temiz değil.*

...

Ütté indé, dustlarım, ul ütken iş, ni bulsa ul;
İndé işlik saf, açık küzler bélen, çın añ bilen (Dautov 1990:155).

*Geçti zaman dostlarım, geçmişte kaldı o nasılsa
Şimdi çalışalım saf, açık gözlerle, gerçek idrak ile.*

1912 yılında yazılmış olan bu şiirden alınan bölümlere bakıldığında, bu şiirde kullanılan dilin kelime ve dilbilgisi yönü ile Tukay'ın eski şiirlerine göre farklı olduğu görülür. Mesela, eski şiirlerinde kullanılan *ile* edatının yerini artık bu edatın Tatar ağzındaki *bélen* şekli almıştır. Osmanlıcanın etkisi ile kullanılan *ve* bağlacı yerini *hem* bağlacına bırakmış, *degél* şeklindeki edat da konuşma dilindeki *tügél* şekline dönüşmüştür.

Tukay'ın son dönem şiirlerinde görülen Tatarcaya has başka bir özellik de *-gan/-gen, -kan/-ken* sıfat fiil eki ile kurulan yapıdır. 1909'da Tukay tarafından yazılan *Tugan Tél (Anadili)* adlı şiire bakıldığında bunu görmek mümkündür;

İ tуган тёл, i matur тёл, etkem-enkemnén télé!
Dönyada köp nerse béldém sin tуган тёл arkılı.

*Ey anadilim, ey güzel dil, anamın babamın dili!
Senin sayendedir dünyada öğrendiğim her şey.*

İñ élék bu tёл bérlen enkem bişekte köylegen,
Annarı tönner buyı ebkem öikeyet söylegen.

*Bu dil ile evvela annem beşikte ninni söylemiş,
Sonraları geceler boyu ninem masal anlatmış.*

...

İ tуган тёл! Sinde bulgan iñ élék kıylgan dogam:
Yarlıkagıl, dip, üzém hem etkem-enkemnén, Öodam! (Dautov 1990:112).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

*Ey anadilim! Seninleydi ettiğim ilk duam:
Affet demiştim, beni, annemi ve babamı, Hüda'm!*

Şiirde geçen *-gan/-gen* sıfat fiil ekleri ile *-niñ/-néñ* şeklindeki ilgi ekleri de yine Tatarcaya has özelliklerdendir. Tukay, İstanbul ağzının etkisiyle kullandığı ikinci tekil şahıs *sen* zamirinin yerine de, yürüdüğü istikamete uygun şekilde, zamirin Tatarcaya has *sin* şeklini kullanmıştır. Vaktiyle mastar eki olarak kullanılan *-mak/-mek* ekinin yerine Tukay ve çağdaşları tarafından Tatarcaya has *-u/-ü* mastar ekinin kullanılması da dikkat çeker.

Sézden ayrılıp, tugannar! – caysız, uñaysız toru;
Bu toru, eytérge mömkindér, koyaş-aysız toru (Dautov1990:42).

*Sizden ayrılıp kardeşler, yurtsuz güçlülkle yaşamak;
Güneşsiz, aysız yaşamak gibidir, demek mümkündür.*

Kıssa-i Yusuf gibi eski Tatarca metinlerde geçen *-alım/-elém* istek eki ile *-uban/-üben* zarf fiil ekinin de Tukay'ın yeni dönem şiirlerinde tekrar canlandığı, kullanıma girip yaygınlık kazandığı görülür.

Gölüméñ bakçasında dulaşalım, idelém seyran;
Segadet-beòétémézge kalsın insé, cinniler òeyran.

*İlmin bahçesinde dolaşalım, edelim seyran;
Saadet ve bahımıza kalsın insanlar ve cinler hayran.*

Buringı uykularını döşénüben ulalım nadim,
Terek'kıy ve tegali yullarında ulalım kadim. (Öisamova 1997:255).

*Evvelki uykuları düşünerek olalım nadim,
Terakki ve yücelme yollarında olalım kadim.*

Şiirde geçen *dulaşalım (dolaşalım)*, *idelém seyran (edelim seyran)*, *döşénüben (düşünerek)*, *ulalım (olalım)* gibi ifadeler dildeki bu değişime örnek teşkil etmektedir.

Tukay'ın şiirlerinde kullandığı kelimelerin sıklığı ile ilgili olarak yapılan bir sözlük çalışmasında belirtildiğine göre (Safiullina vd. 1997:299), ilk dönem şiirlerinde kırk defa kullandığı eski Türkçe *ben* zamirine ikinci dönem şiirlerinde hiç rastlanmaz. Aynı şekilde *sin* zamirinin iyelik hâlindeki kullanımı da Tukay'ın şiirlerinde değişim gösterir. Başlangıç dönemi şiirlerinde on dokuz defa kullandığı *seniñ* şeklindeki kullanıma, 1912-1913 dönemi şiirlerinde hiç rastlanmaz. Ayrıca, Tukay'ın birinci dönem şiirlerinde yine sıklıkla kullandığı *sen (17)*, *sézséñéz (14)*, *seña (14)*, *imdi (21)*, *ile (13)*, *buma (12)*, *neyleyim (12)*, *çön (11)*, *eylemez (12)*, *beném (11)*, *var (11)*, *ulsın (10)*, *ilen (9)*, *idéb (9 defa)* gibi eski Türkçe kelimeler şairin son dönem şiirlerinde bütünüyle bugünkü Tatarca karşılıkları ile değiştirilmiştir (Safiullina vd. 1997:299). Burada bilinçli biçimde yapılan bir değişiklik söz konusudur. Tukay kendine bir yön çizmiş ve bu doğrultuda eski ile yeni arasında tercihini yeniden yana kullanmıştır. Eski ve yeni dil anlayışı açısından bu değişim son derece önemlidir. Çünkü Tukay'ın şahsı ile sınırlı kalmayan bu anlayış ve hareket hem onun muasırlarına hem de ondan sonraki Tatar şair ve yazarlarına tesir etmiş, Kazan Türkçesinin Tatarcaya doğru evrilmesi ve müşterek Türk dilinden uzaklaşması ile sonuçlanmıştır.

2.4. Abdullah Tukay'ın Tatar Diline Etkileri

Tatarların ve Tatarcanın millî şairi, yukarıda da belirtildiği gibi, başlangıçta Osmanlı Türkçesinden etkilenmiş, o dönemde müşterek Türk dili olarak kabul edilen İstanbul ağzının etkisini şiirlerinde yansıtmıştır. Ancak, XX. yüzyıl başı edebî dili, bilhassa da Tukay'ın kullandığı dil incelendiği zaman, Tukay'ın güçlü kalemi vasıtası ile konuşma dilinin edebî dile büyük bir etkide bulunduğu söylenebilir. Tukay'ın şiir hayatının başlangıç döneminde, onun kullandığı dilde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

konuşma diline dair özellikler görülmez. Çünkü o, şiirlerini ve diğer eserlerini klasik şiir kanunları ve devrin edebî dili ile kaleme almıştır. Bunun sebebi ise, o dönemin edebî dilinin halkın konuşma dilinden hayli uzak olması ve konuşma dili ile ilgili özelliklerin edebî dile sokulmasının doğru karşılanmamasıdır. Tatar dilinin *uram télé (sokak dili)*, *lomovoylar télé (avam dili)* diye adlandırıldığı bu dönemde Tukay da edebî sahada varlık gösterebilmek için eski dilde yazma ihtiyacı hissetmiştir. Ancak, halkın içinden gelen ve eserlerinde milletin farklı tabakalarına mensup insanları konu edinen Tukay, uzun süre eski dille yazamamış ve gayesine dönük olarak daha yararlı olacağını düşündüğü konuşma dili ile yazmaya yönelmiştir (Safiullina 1997:258). Tukay'ın kendi hayatında, bilhassa Cayık'ta, yaşadığı fikrî ve siyasî değişim sürecinin ve devrin siyasî şartlarının Tukay üzerindeki etkilerinin de onun dil anlayışı üzerinde rol oynadığını söylemek mümkündür.

İsmail Gaspıralı'nın öncülük ettiği müşterek Türkçe ile yazma uygulamasını ve Türkçülük hareketini tenkid eden ve bu tavrı ile bir anlamda İlminski'nin çalışmalarına ve hakim Rus unsurunun yaklaşımına da yakın bir duruş sergilemiş olan Tukay, yazdığı eserlerde Tatarları bugünkü adlarına yakın şekilde Kazan Tatarı olarak adlandırmıştır. Onun dile getirdiği Tatarlık kavramı daha sonra Ruslar tarafından istismar edilip Türk olmamak, Türkleşmemek anlamında da kullanılmıştır (Öner 1997:162-163). Yerel milliyetçilik hisleri ile hareket eden Tukay, Türk dilini edebî dil hâline getirmeye çalışanlara karşı çıktığı gibi Tatar halkının İstanbul'a, yani o dönemki Osmanlı ülkesine gitmesini salık verenlere de karşı çıkmış ve *Kitmibéz (Gitmiyoruz)* adlı şiirinde bu kesime yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. *Öalık Edebiyatı (Halk Edebiyatı)* adlı yazısında, kitapların ve risalelerin Tatarca çıkmaya başladığını, kendilerinin Tatar olduklarını; Türklerin İstanbul'da, kendilerinin ise Rusya'da bulduklarını belirtmiş (Safiullina 1997:258-259) ve böylece hem millî bir kimliğe hem de ayrı bir dile vurgu yapmıştır. Fakat burada söz konusu olan Türk karşıtı bir tavır değil, o dönem Rusya içinde Tatarlara karşı takınılan ayrımcı ve ötekileştirici tavra yönelik bir karşı tavidir. Lakin yine de burada çelişik bir durumdan söz etmek ve karşıt görüşte olanların Tukay ve diğer Tatarları İstanbul ile ilişkilendirmelerine mukabil onun ise kısmen bu ilişkiyi reddettiğini görmek mümkündür.

Modern Türk Edebiyatı'nın bir medeniyet krizi ile başlama durumu (Tanpınar 1995:104) Tatar edebiyatı için de aynı şekilde geçerlidir. Batı medeniyetini ve Batılılaşmayı 1552'den beri ülkelerindeki işgalci güç olan Ruslar vasıtası ile tanımış olmaları Tatarlar için hayli zor bir süreç olmuştur. Osmanlı Tanzimatçıları ile benzer ve paralel bir biçimde kuzeyde varlık gösteren Usûl-i Ceditçiler; gazete, dergi ve tiyatroyu yenileşme, ilerleme gayesi ile öğretici bir tarzda kullanmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuşlardır. Tukay da bu yenilikçi grubun son dönemlerinde rol almış, ancak Ceditçi hareketin en önemli şahsiyeti İsmail Gaspıralı'nın müşterek bir dil ile bütün Türk halklarına ulaşma ve dil vasıtası ile fikirde ve işte de birlik sağlama düşüncesine mukabil Tukay mahallî dili öne çıkararak daha dar bir bölgeye ve sadece Tatarlara hitap ederek yalnız kendi halkını aydınlatma yoluna gitmiştir. Denilebilir ki Gaspıralı gibi o da içinden çıktığı halkı aydınlatma, çevresine faydalı olma düşüncesi ile hareket etmiş, ancak bunu yaparken farklı bir yol izlemiş, Gaspıralı'nın Türk halkları ve müşterek Türk dili şeklindeki geniş kapsamlı düşüncesinin yerine sadece Tatarları ve Tatarca'yı koymuş, duygu ve düşüncelerini de halkın konuştuğu Tatarca ile yazıp mahallî dili yazı dili hâline getirme çabasını gütmüştür. Abdullah Tukay, Kayyum Nasırî ile başlayan bu harekete yön veren, müspet düşüncelerle yola çıkmış olmakla birlikte, yaptığı çalışmaların menfi neticeleri de daha sonraki devirlerde görülecek olan bu hareketi zirveye taşıyan ve Kazan Türkçesinin yerine Tatarcanın ikamesinde en önemli rolü üstlenen kişi olmuştur.

Sonuç

İçinde yaşadığı devrin şartları, Rus politikaları ve devrin Batı kaynaklı milliyetçilik akımlarının tesiri ile mahallîleşmeye yönelen selefi Kayyum Nasırî gibi Tukay da, edebî hayatının

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Cayık'taki ilk yılları hariç, Kazan Tatarcası ile yazmayı tercih etmiş ve bunu Tatar milliyetçiliği olarak addetmiştir.

Kazan Tatarları arasında Tukay, mahallileşme ve dar kapsamlı bölgesel milliyetçilik akımının en mühim temsilcilerinden biri olarak öne çıkmış ve Tatar Türkçesine ciddi anlamda tesir etmiştir. Abdullah Tukay, Tatarca yazarak vücuda getirdiği edebî miras ve Tatar diline katkıları dolayısı ile günümüz Tatarları için bir övünç ve gurur kaynağı sayılıp millî şair olarak kabul edilmektedir. Taşdığı ruh ve halk edebiyatı kaynaklarından beslenmesi dolayısı ile sahip olduğu halkçı özelliği ile Tukay'ın eserleri, günümüz Tatar dilinin şekillenmesinde büyük ve önemli bir rol oynamıştır.

Kendisinden önce yavaş yavaş temellendirilen Tatar kimliğini kısmen hazır bulmuş olan Tukay, hassas bir şair ve sanatçı olarak içinden çıktığı halka karşı sorumluluklarını göz ardı etmemiş, milletleşme çabası içinde olan, aslında köklü geçmişi ile millet olma vasfını haiz Tatarların kimlik krizi konusunda da dili bir vasıta kılarak kendince taraf olmuştur. Başlangıçta yazdığı şiirlerde millet ve milliyet kavramına vurgu yapmayan ve ümmetçi bir çizgiye yakın gibi görünen Tukay, zamanla mahallî-millî vasıflara büyük ehemmiyet vermeye başlamıştır. Şiirlerinde *Tatar* adını özellikle kullanmış ve onu milleti için bir kimlik yapmaya çalışmıştır. Edebî eserler verdiği tarihî süreç incelenince, klasik şiir dili ile eserler vererek yola çıkan Tukay'ın dil konusunda geçirdiği değişim ve mahallî Tatar ağzını Kazan Türkçesinin yerine ikame edip edebî dile çevirme süreci çok açık bir biçimde görülmektedir. Zamanla gelinen noktada görünen odur ki, dil konusunda millî-mahallî bir çizgi izleyen Tukay, kendinden sonraki şair ve yazarları da derinden etkilemiş ve Nasırî ile başlayan mahallileşme cereyanını daha ileri seviyelere taşıma konusunda başarılı olmuştur. Ancak buna trajik bir başarı demek mümkündür, çünkü Nasırî ile başlayan ve Tukay ile zirveye çıkan bu yol, Tatarları üyesi oldukları Türk halklarından uzaklaştırıp yalnızlığa itmiş, bir anlamda da kendi otonom cumhuriyetlerinin dar sınırlarına hapsedmiştir. Nasırî ve halefi Tukay'ın Tatar Türkçesi üzerindeki etkisi Tatarların diğer Türk boyları ile aralarındaki mesafeyi açmış, onların Rusya Müslümanları arasındaki etkinliğini azaltmış ve sadece kendi dar dünyalarına sıkışan küçük bir topluluk olarak kalmalarına sebep olmuştur. Bu durum, egemen güç olan Ruslar tarafından, gerek Çarlık gerekse Sovyet döneminde, istenen ve amaçlanan politikalara yakın şartların oluşmasını sağlamış ve dolaylı şekilde onların emellerine hizmet etmiştir.

Tukay'ın ölümünden kısa bir süre sonra yaşanan Bolşevik İhtilali ile kurulan SSCB döneminde de Sovyet idaresinin Türk boylarını birer ulus haline getirme ve hakimiyetleri altındaki büyük Türk kitlelerini küçük parçalara bölme hedeflerinin Tatarlar üzerindeki uygulaması doğrultusunda dili ve eserleri ile Tukay bilinçli bir biçimde ve Sovyet idaresinin isteklerini yansıtacak, onlara hizmet edecek şekilde öne çıkartılmış ve örnek olarak halkın önüne konulmuştur. Dil anlayışı, dünya görüşü ve fikirleriyle Tukay, küçük boyların milletleşme, ayrı birer millet olma süreçlerini kendi menfaatleri doğrultusunda faydalı bir durum olarak değerlendiren Sovyet yönetimi tarafından su-i istimal edilmiş ve siyasî gayelerle kullanılmıştır.

Tukay, edebî hayatının ilk döneminde çağdaşı İsmail Gaspıralı'nın da ortak dil olarak görüp kullanmayı tercih ettiği İstanbul Türkçesine yakın bir dil ile eserler vermiş olmasına rağmen, zamanla bu müşterek dili terk edip mahallî ağza yönelerek Tatarların konuşma dilini yazı dili haline getirme çabasına girişmiştir. Tukay'ın hem çağdaşlarını hem de kendisinden sonraki şair ve yazarları etkileyen bu yönelişi neticesi Kazan Türkçesinin, genelde o dönem diğer Türk boyları tarafından kullanılan lehçe ve şivelerle, özelde ise o devirdeki Türk dünyasının ortak yazı dili olarak kabul edilebilecek durumdaki İstanbul Türkçesi ile arasındaki mesafe gittikçe açılmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

KAYNAKÇA

- AKAR Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.
- AKİDİL Mehmet Ali, “Kazan Tatar Türklerinin Edebiyatı”, **Türk Dünyası Edebiyatları**, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s.383-435.
- ARAT Reşit Rahmeti, “Türk Şivelerinin Tasnifi”, **Türkiyat Mecmuası**, C.X, İstanbul 1953, s.59-138.
- BATTAL Gabdélbari, **Kazan Törkileré**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996.
- BURAN Ahmet, ALKAYA Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Türk Kavimleri**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.
- DAUTOV Reis, **TUKAY, Şıgır’ler, Poemalar**, Kazan Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan 1990.
- DEVLET Nâdir, **İsmail Bey (Gasıralı)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- ERGİN Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994.
- FEÖRETDİNOV R.G., **Tatar Öalkı hem Tatarstan Tariöi**, Kazan Megarif Neşriyatı, Kazan 1996.
- GANIYEV Fuat, **Tatarça-Törékçe Süzlék (Tatarca-Türkçe Sözlük)**, İnsan Neşriyatı, 1997 Kazan-Moskova.
- HATTORİ Shirô, “Türk Dilleri Arasında Tatarcanın Yeri”, **Bilimsel Bildiriler 1972**, TDK Yayınları AÜ Basımevi, Ankara 1975, s.279-283.
- http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=1473&Itemid=40, (ET: 25.03.2013).
- http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=2115&Itemid=177, (ET: 30.03.2013).
- http://gabdullatukay.ru/tat/index.php?option=com_content&task=view&id=2993&Itemid=177, (ET: 30.03.2013).
- http://www.turkey.mid.ru/hakk_t02.html, (ET: 22.12.2012).
- ÖİSAMOV Nurmödemmet, “Tukay: Böyékklégé hem Facıgasé”, **Tatar Şagıyrleré**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2012, s.79-100.
- ÖİSAMOVA F.M., “Tukay Şıgır’riyaténde Edebi Tél Yañarışı”, (haz. M.Ö. Öesenov vd.), **TUKAY Hem XX. Gasır Medeniyeté**, Tatarstan Fenner Akademéyası, Kazan 1997, s.254-257.
- KAYDAROV A.T., ORAZOV M., **Türklük Bilgisine Giriş**, (akt. Vahit Türk), Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999.
- KÖPRÜLÜ Fuat (1997), “Tatar Türklerinin Bayrak Şairi: Abdullah Tukayef”, (haz. M.Ö. Öesenov vd.), (akt. Yılmaz Kurt), **TUKAY Hem XX. Gasır Medeniyeté**, Kazan: Tatarstan Fenner Akademéyası, Kazan 1997, s.167-178.
- MAHMUD Kaşgarlı, **Divanu Lügat’it-Türk**, (çev. Seçkin Erdi vd.), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.
- MERCANİ Şihabédin, **Möstefadél-eöbar Fi Eövali Kazan ve Bolgar**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1989.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

- MİNÑÉGULOV Öatiyp, "Tatar Beöté Öçen Min Can Atarım", **Kazan Utları**, S:1062, Kazan 2011, s.97-101.
- ÖNER Mustafa, "Tukay ve Tatarlık", (haz. M.Ö.Öesenov vd.), **TUKAY Hem XX. Gasır Medeniyeté**, Tatarstan Fenner Akademéyası, Kazan 1997, s.162-166.
- ÖZKAN Fatma, "Abdullah Tukay'ın Halk Edebiyatı ile İlgili Görüş ve Düşünceleri", **Milli Folklor**, C. 2, S.16, Ankara 1992.
- ÖZKAN Fatma, "Ömrünün Baharında Vefat Eden Büyük Bir Şair: Abdullah Tukay", (haz. M.Ö.Öesenov vd.), **TUKAY Hem XX. Gasır Medeniyeté**, Tatarstan Fenner Akademéyası, Kazan 1997, s.17-27.
- ÖZKAN Fatma, **Abdullah Tukay'ın Şiirleri (İnceleme-Metin-Aktarma)**, TKAE Yayınları, Ankara 1994.
- ÖZKAN Fatma, "Yirminci Yüzyılda Tatar Şiiri", **Türk Dili Dergisi (Türk Şiiri Özel Sayısı V - Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri)**, S:531, Ankara 1996, s.1044-1056.
- ÖZKAN Nevzat, **Türk Dilinin Yurtları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- ROY Olivier, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, (çev. Mehmet Morah), Metis Yayınları, Ankara 2005.
- SAFIULLİNA F.S., "Tukay Eserlerénde Canlı Söylem Télé", (haz. M.Ö. Öesenov vd.), **TUKAY Hem XX. Gasır Medeniyeté**, Tatarstan Fenner Akademéyası, Kazan 1997, s.258-267.
- SAFIULLİNA F.S. vd., "Tukay Télénéñ Yışlık Süzlégén Tözü Tecribesénen", (haz. M.Ö. Öesenov vd.), **TUKAY Hem XX. Gasır Medeniyeté**, Tatarstan Fenner Akademéyası, Kazan 1997, s.297-303.
- SARAY Mehmet, **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)**, TKAE Yayınları, Ankara 1987.
- ŞAMSUTOVA Alsu, "Gabdulla Tukay İcatında Yeşeu hem Ülém Kontseptsiyeleré", **Öezérgé Tatar Edebiyatında Yañarış**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2010, s.163-174.
- TANPINAR A.H., "Türk Edebiyatında Cereyanlar", **Edebiyat Üzerine Makaleler**, 4. baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s.101-127.
- TAYMAS Abdullah Battal, **Kazan Türkleri**, TKAE Yayınları, Ankara 1966.
- TEKİN M.Talat, "Türk Dilleri Ailesi I", **Türk Dili**, C.37, S.318, Ankara 1978, s.173-183.
- TEKİN Talat, "A New Classification of The Turkic Languages", **Türk Dilleri Araştırmaları**, Ankara 1990, s.5-18.
- TEMİR Ahmet, "Kuzey Türkçesi", **Türk Dünyası El Kitabı**, C.2, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:121, Ankara 1992, s.216.
- TOGAN Zeki Velidî, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TUKAY Gabdulla, **Saylanma Eserler, Şıgır'ler, Meseller, Poemalar**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1996.
- USER Hatice Şirin, **Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

YÜZİYEV Nil, “Abdullah Tukay”, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, C.19, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.66-83.

ZEKİYEV M.Z., **Türki-Tatar Etnogenezi**, ‘Fikir’ Neşriyatı, Meskeü: ‘İnsan’ Neşriyatı, Kazan 1998.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

